

VIII. TABAH LÉON : A NÉPESSÉGELŐRESZÁMÍTÁSOK KÉSZÍTÉSÉNÉL FELMERÜLŐ PROBLÉMÁK (Some problems in the marking of population projections)
UN Population Studies, No.83. 15-16. p.

Az ad hoc Szakértői Csoportot azért hívták össze, hogy megvitasson több fontos kérdést a népességelőreszámításokkal kapcsolatban és tanácsot adjon az ENSZ-nek ebben az ügyben. Egy hasonló ad hoc Szakértői csoport 1977-ben ült össze utoljára; ajánlásait a Népeségi Bizottság huszadik ülészakán megvitatta, majd a Gazdasági és Szociális Tanács elfogadta. Azóta a következő intézkedésekre került sor:

1. Az egymást követő revíziók közötti intervallumok lerövidültek öt évről két évre;
2. Az előreszámítás távlata 2000-ról a 2025. évig bővült;
3. Az 1980. évi felmérések fordulójának eredményeit sikerült két év alatt közzétenni, a szokásos három-négy év helyett;
4. A jelentések tartalma az ajánlásoknak megfelelően bővült;
5. Az előreszámítási hipotézisek megfogalmazásánál komolyan figyelembe vettük a társadalmi-gazdasági tényezőket;
6. A Világ Termékenységi Vizsgálat, amely főként a Népeségi Főosztály Termékenység- és Családtervezés-kutatási Osztálya keretében folyt, adatelemzésének eredményeit felhasználta az Előrebecslési és Előreszámítási Osztály is, előreszámítási célokra végzett termékenységszimulációs kutatásaihoz is.

Az Egyesült Nemzetek világnépesség-előreszámításainak utolsó fordulója már a nyolcadik volt, az 1951. évi első forduló óta. A jelentés az előreszámítások három változatát tartalmazza, nevezetesen a közepes, a magas és az alacsony variánst, amelyek mind az 1950-2025 közötti időszakra készültek. A Népeségi Főosztály négy munkaokmányt adott ki: A városi-falusi és a nagyvárosi előreszámítások (ESA/P/WP.66). A világszintű, hosszú távú előreszámítások (ESA/P/WP.75), (mindkettő egyezik az ENSZ-előreszámítások 1978. évi fordulójával), továbbá az 1980-ban Budapesten tartott előreszámítási szeminárium anyaga és a háztartások előreszámításai.⁴⁹

A demográfiai előreszámítások elkészítése nehéz feladat, egyrészt azért, mert vagy nincsenek adatok, vagy gyenge minőségűek, másrészt azért, mert a módszertan még mindig nem eléggé fejlett szinten van. Mivel az ENSZ demográfiai becslései és előreszámításai felölelik az összes fejlett és fejlődő országot, különleges problémákkal találkozunk

⁴⁹ 1980 márciusában Budapesten 2 hetes szeminárium volt fejlődő országokból érkező előreszámítási szakemberek számára.

mind az adatgyűjtés, mind az értékelések terén. E tekintetben kitűnő volt az együttműködés az ENSZ szervei és a nemzeti szervezetek között. A Főosztály különösen jó együttműködést tapasztalt más előreszámításokat készítő szervezetekkel, mint pl. a Nemzetközi Munkaügyi Szervezettel (ILO), a FAO-val (az ENSZ Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Szervezetével), az UNESCO-val (az ENSZ Nevelési, Tudományos és Kulturális Szervezetével), az Egészségügyi Világszervezettel, a Világbankkal, az USA Népszámlálási Hivatalával és egyéb nemzeti és magán szervezetekkel. Az ENSZ-előreszámítások előkészületei során szoros volt az együttműködés és sok segítséget kaptunk a regionális bizottságoktól, az ENSZ Statisztikai Hivatalától és az ENSZ Népszégségi Alapjától. Bár a felelősség az ENSZ-előreszámításokért főként a Népszégségi Főosztályt terheli, az eredmények az ENSZ Rendszeren belül működő összes felelős hivatal együttműködésének köszönhetők. Ez az ENSZ népszégségelőreszámításainak fő erőssége.

Mindenesetre számtalan probléma merült fel az előreszámításokkal kapcsolatban. Eltekintve az adatgyűjtés és kiértékelés során felbukkanó állandó nehézségektől, valamint az abból adódó problémáktól, hogy hiányos adatokból kell az alapvető demográfiai jelzőszámokat becsülni (a Főosztály hamarosan közzétesz egy kézikönyvet ebben a kérdésben, az Amerikai Tudományos Akadémia együttműködésének köszönhetően), amelyekkel egyszerre és állandóan meg kell bírkóznunk, nyolc olyan nagy probléma adódik, amelyek az utóbbi években egyre fontosabbá váltak, s amelyek az ENSZ folyamatos demográfiai előreszámításait érintik.

Az első probléma az, hogy ki kell elégíteni a felhasználók szükségleteit, akik maguk kutatók, tervezők és döntéshozók. Vajon milyen mértékben és kielégítően felelünk-e meg a felhasználók igényeinek azzal, ahogyan az előreszámításokat felépítjük és amilyen részletezésben a kiadványokban közöljük azokat? Ez a probléma két részre osztható: a) amint egyre nagyobb mértékben használják fel a népszégségelőreszámításokat a nemzeti és a nemzetközi fejlesztéstervezésben, úgy válnak egyre specifikusabbá a tervezők igényei az előreszámítások iránt. Ebben az összefüggésben azt szeretnénk megtudni, hogy milyenek lesznek tervezési célokra a demográfiai előreszámítások iránti valódi szükségletek és specifikációk és hogy hogyan építsük be a népszégségelőreszámításokat a fejlesztési stratégiákba; b) és fordítva, lehetséges, hogy a kormányzatok fejlesztéstervezése, s különösen népesedéspolitikai fognak némi hatást gyakorolni a jövőendő népesedési trendekre. Szeretnénk tudni, hogy milyen jellegű interakció fog végbemenni az előreszámítások és a tervezés között és hogy mit kellene tenni, hogy ezek az interakciók a demográfiai előreszámításokban is tükröződjének.

A második probléma az, hogy jelentősen tökéletesíteni lehetne a módszertant egyrészt azzal, hogy a számítási eszközökben és a kutatási technikában óriási előrehaladást érünk el, másrészt azzal, hogy jobban megismerjük a demográfiai változók gazdasági és társadalmi összefüggéseit.

Itt sok kérdést lehetne feltenni:

- a) A jövőbeli trendeket a kormányzat beavatkozásával vagy anélkül kell hogy feltételezzük. Vajon milyen mértékben változtathatják meg a népesedéspolitikák a népesedési pályagörbék irányát? A népességváltozások különféle lehetőségeit kell megvizsgálnunk, figyelembe véve a népesedéspolitikai eszközök megválasztását.
- b) Esetleg sokkal alaposabban kell megmagyaráznunk a tervezőknek és a döntéshozóknak az előreszámítások különböző változatainak logikáját és azt, hogy milyen körülmények közt várható, hogy a jövődől miéért valósítja meg inkább az egyik, mint a másik változatot, például inkább az alacsony, mint a magas variánst. Fontos megmagyarázni, hogy mi rejlik a variánsok hipotéziseiben.
- c) Nem lenne-e hasznos a döntéshozók számára a célkitűzésekre épülő "normatív" előreszámításokat készíteni, azután ezeket a "normatív" előreszámításokat összehasonlítani a valószínű, elfogadható előreszámításokkal?
- d) Mennyiben konzisztensek vagy inkonzisztensek a demográfiai előreszámítások az országos és nemzetközi stratégiákkal, akár általános, akár részleges stratégiákról van szó? Hogyan építhetnénk be jobban a népességelőreszámításokat a fejlesztési stratégiákba?
- e) Esetleg azt is számításba kellene venni, hogy milyen "politikai funkciójuk" lesz a népességelőreszámításoknak, hiszen a népességelőreszámítások eredményei bizonyos mértékben befolyásolhatják a politikát is.

A komponens-módszerű előreszámítások harmadik legnagyobb problémája a termékenység, amely még mindig a legerősebb befolyást gyakorló komponens a legtöbb ország jövődől népesedésére. Nemrégiben óriási mennyiségű információt kapott a Főosztály a termékenységről a Világ Termékenységi Vizsgálat és más országos vizsgálatok anyagából. Úgy látszik, hogy ez az új információs kincs új utat nyit a termékenység-előreszámítások módszertanának további finomításához. Szükségünk van ebben a kérdésben tanácsra, a módszertan tökéletesítésének lehetséges módozataira vonatkozóan. Például milyen mértékben kellene figyelembe venni az előreszámításokban azt a ténytet, amelyet a Világ Termékenységi Vizsgálat derített fel, hogy a fejlődő országokban sok helyütt a nők egyre nagyobb arányban kevesebb gyermeket akarnak?

Az előreszámítás negyedik komponense a halandóság, nagyon fontos kérdéssé vált az előreszámítási munkában. Ismereteink a Harmadik Világ halandóságáról rendkívül töredékesek. A fejlődő világ egyes részeiben, úgy látszik, hogy lelassult a halandósági szintek javulása. Úgy látszik, hogy a fejlett országokban a közeljövőben tovább fog emelkedni a várható élettartam, de ezt nagyon nehéz előrejelezni, mivel a modell halandósági tábla legszélső határán van. Ilyen körülmények közt sürgető és megoldásra váró probléma a halandósági helyzet kiértékelésének és a halandóság előreszámításának kérdése. Az ötödik problematikus kérdés az urbanizáció és városnövekedés, amely fontossá vált az előreszámításokban, s jelentősége a jövőben még tovább fog nőni. Komoly problémák elé nézünk az adatok összehasonlíthatósága és az előreszámítási módszerek terén. A városi és nagyvárosi népségek jelenleg használatos előreszámítási módszere arra az összefüggésre épül, amely a városi és nagyvárosi népességnövekedés és az országok össznépességének növekedése közt a múltban fennállt és a jövőbe is átnyúlik. Fontos kérdés, vajon van-e itt lehetőség a módszertan tökéletesítésére, tekintettel a fokozódó beavatkozásokra a kormányzatok részéről és még más tényezőkre is.

Hatodszor, jónéhány fejlődő és fejlett ország esetében igen fontos szerepet játszik a népességnövekedésben a nemzetközi vándorlás. Az utóbbi években lényeges javulást sikerült elérni a nemzetközi vándorlás becslési módszereiben és az adatgyűjtés és kiértékelés technikájában. Ez azonban még nem jelenti azt is, hogy a folyamatos becslések kielégítőek lennének. Néhány esetben például a rendelkezésünkre álló becslések a nettó vándorlásról a kormányzatok hivatalos számadatai, amelyekről köztudott, hogy távol esnek a tényleges számadatoktól.

A vándorlók jelenlegi nettó számának becslésénél még nehezebb kialakítani a hipotéziseket a nemzetközi vándorlás jövőbeli alakulásáról. Aligha lehet előrejelezni az áramlások irányában és volumenében később bekövetkező változásokat. Éppen ezért nem lepődhetünk meg azon, hogy sok demográfus vagy elkerüli a nemzetközi vándorlás témáját, vagy a nettó vándorlás egyenlegét nullának feltételezi. Valahogy azért előre kellene lépni, új utakat keresve, hogy hogyan tökéletesíthetnénk hipotéziseinket a nemzetközi vándorlás jövőbeli alakulására vonatkozóan.

Hetedszer, a demográfiai előrejelzések mindaddig nagyrészt a demográfiai átmenet elméletére épültek, amely, úgy látszik, a fejlődő országokra még mindig alkalmazható. De most kezdünk rájönni arra, hogy a demográfiai átmenet modelljeire a pályagörbék sokkal szélesebb skálájára gyakorol befolyást, mint ahogyan gondoltuk volna. Olyan országok, mint Costa Rica, Guadeloupe, Martinique, Mauritius, Sri Lanka, sőt még Kína

is, amelyeknek a növekedési rátái még néhány évtizeddel ezelőtt nagyon magasak voltak, úgy látszik, viszonylag rövid idő alatt esnek át az átmenet folyamatán. India és Mexikó, amelyeknek növekedési rátái megközelítőleg ugyanaz alatt az időszak alatt érték el 1970-ben a maximumot, demográfiai átmenetüket különböző időtartam után fejezhetik be - Mexikó rövidebb idő alatt, mint India - viszont a relatív növekedés sokkal nagyobb lesz Mexikóban, mint Indiában, amelyben sokkal magasabb növekedési rátával indult meg ez a folyamat. A hipotézisek szerint Mexikó népessége az 1970. évi szintnek hét-tízszeresére fog növekedni, India népessége pedig az 1970-es szintnek 3,7-4,7-szeresére. Ez azt mutatja, hogy a népesség nagyságát mennyire érinti az átmenet tartamára és alakulására vonatkozó hipotézis. Amint a termékenység csökkenése egyre több országra terjed át a Harmadik Világban, megpróbálhatjuk elképzelni az átmenet jelenségének lehetséges mértékét.

Nvolcadszor, úgy látszik, hogy semmivel sem könnyebb felvázolni a fejlett országok jövőjének képét, különösen ezen a ponton, amikor még túl korai lenne megmondani, vajon a termékenység emelkedése az utóbbi időkben Franciaországban, az NSZK-ban, az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban, nem egy új trendnek a jele-e, amelyet majd más országok is követnek. Azokban a társadalmakban, ahol a reprodukció majdnem teljes ellenőrzés alatt áll, a hagyományos magyarázatok a termékenységi trendekről ma már nem elegendők a mai fluktuációk megértéséhez. Az iparosítás, az urbanizáció és az oktatás elterjedése már annyira előrehaladott, hogy mindezek a tényezők már csak minimális hatást gyakorolnak a termékenységi trendekre. Mindaddig senki sem tudta világosan megmagyarázni a termékenység nagyobb mozgásainak egyidejűségét a fejlett országokban.

A politika számára nyilvánvalóan annak a kérdésnek van jelentősége, vajon a valóságban mi fog történni a jövőben. Vajon továbbra is csökkeni fog-e a termékenység, míg nem valahol az utánpótlási szintnél megáll, vagy az utánpótlási szint fölé fog-e emelkedni? Vagy esetleg valamilyen alacsony érték körüli stabilizálódását várhatjuk, vagy ciklikus ingadozások fognak bekövetkezni, talán a termékenység egy újabb, meredek emelkedésével? Végtelen vita folyik arról, vajon egy újfajta demográfia nő ki a szemünk láttára, az ipari és posztindusztriális társadalmak tükröződéseként, és a termékenység - valamint látszólagos egyöntetősége - csupán csak egy szakaszt jelentenek a következő típus felé mutató átmenetben.